

A R C H I W I S T Y K A
S P O Ł E C Z N A

**Artykuł jest częścią publikacji pt. „Archiwistyka Społeczna”, którego pełna wersja dostępna jest pod adresem:
www.archiwa.org**

REDAKCJA MERYTORYCZNA: Katarzyna Ziętał

OPRACOWANIE REDAKCYJNE: Aleksandra Janiszewska

PROJEKT GRAFICZNY I SKŁAD: Diana Gawronkiewicz / Podpunkt

DRUK: TZG Zapolex Sp. z o.o.

Wydanie I, Warszawa 2012

Ośrodek KARTA

Ul. Narbutta 29, 02-536 Warszawa

Tel. (48-22) 848-07-12, faks (48-22) 646-65-11

Ośrodek
Karta

Email: ok@karta.org.pl, www.karta.org.pl

ISBN: 978-83-61283-87-4

Tekst publikacji (z wyłączeniem materiałów wizualnych) dostępny jest na licencji **Creative Commons Uznanie autorstwa – Na tych samych warunkach 3.0**. Zezwala się na dowolne wykorzystanie treści pod warunkiem wskazania autorów oraz Fundacji Ośrodka KARTA jako właściciela praw do tekstu oraz zachowania niniejszej informacji licencyjnej. Utwory zależne zbudowane w oparciu o treść niniejszej publikacji muszą być rozpowszechniane na tych samych warunkach. Tekst prawny licencji z przystępnym podsumowaniem dostępny jest na stronie <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.pl>

Dofinansowano ze środków Programu „Archiwistyka społeczna”.

NARODOWY
INSTYTUT
AUDIOWIZUALNY

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.

Archiwistyka społeczna w Archiwum Akt Nowych

MARIUSZ OLCZAK

Archiwum Akt Nowych (AAN) to centralne archiwum Państwa Polskiego założone w 1919 r. przez Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego. Jedną z ról, jakie nakłada na AAN państwo, jest przejmowanie i zabezpieczanie, a w następnych krokach katalogowanie i udostępnianie archiwów osób prywatnych lub organizacji społecznych – zbiorów przekazanych przez darczyńców oraz z jakichkolwiek przyczyn zagrożonych.

Już przed II wojną światową do zadań AAN, obok opieki nad dokumentacją jednostek administracji rządowej, należało zabezpieczenie archiwów organizacji społecznych. Także po wojnie ten fragment działalności stale towarzyszył pracy AAN, zwłaszcza, że dekret o archiwach państwowych z 1951 r. do państwowego zasobu archiwalnego zaliczył również archiwalia organizacji społecznych i politycznych. W strukturze AAN w roku 1952 odpowiedzialny za ten sektor działalności był najpierw Oddział II, zajmujący się aktami gospodarczymi oraz spuściznami działaczy politycznych i społecznych. Następnie nad dokumentacją centralnych organizacji społecznych i zawodowych pracował w latach 70. XX w. Oddział IV.

Szczególne zdynamizowanie procesu związanego z zabezpieczaniem dokumentacji życia społecznego wiąże się z powstaniem w drugiej połowie lat 90. XX w. w ramach AAN – Archiwum Czynu Niepodległościowego i Archiwum Polonii. Głównym pomysłodawcą był ówczesny Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych, prof. Jerzy Skowronek. Potrzeba powołania takich oddziałów w głównym archiwum z dokumentacją dziejów najnowszych wynikało szczególnie z potrzeby zabezpieczenia archiwaliów, które przez kilkadziesiąt lat rządów komunistycznych pozostawały w dużej części poza zasobem

państwowym. Pamiętajmy również, że stopień zaufania społecznego środowisk niepodległościowych do państwowej służby archiwalnej w odniesieniu do dokumentowania tragicznych fragmentów z najnowszej historii Polski pozostawał niewielki jeszcze w pierwszych latach istnienia III Rzeczypospolitej. Szereg zarówno osób prywatnych, jak i organizacji oraz stowarzyszeń dokumentujących walkę o niepodległość w okresie PRL deponowało swoje zbiory archiwalne w instytucjach zaufania publicznego, jakimi były w tamtym czasie m.in. Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego czy inne archiwa podległe instytucjom kościelnym. Część zbiorów trafiła również do instytucji naukowych, jak Polska Akademia Nauk czy niektóre biblioteki uniwersyteckie. Główna jednak część archiwaliów pozostawała nadal w domowym zaciszu, które działaczom politycznym wielokrotnie prześladowanym w okresie PRL czy żołnierzom niepodległościowego podziemia wydawało się najbezpieczniejszym miejscem. Niosło to jednak ze sobą szereg zagrożeń dla samych dokumentów, które wraz z odchodzeniem pokolenia wojennego, coraz częściej były wyrzucane i niszczone. W taki sposób bezpowrotnie zniszczeniu uległy takie zbiory jak na przykład archiwum Stronnictwa Narodowego, z kilku tysiącami oryginalnych dokumentów z czasów II wojny światowej, czy też powstańcze archiwum walczącego w murach Zamku Królewskiego w Warszawie batalionu „Dzik”, które właśnie w połowie lat 90. wnuczka jednego z oficerów oddziału bezmyślnie zniszczyła. Takie sytuacje dotyczyły niekiedy zbiorów stowarzyszeń prężnie przez jakiś czas działających w czasach nam współczesnych. Tu za przykład mogą służyć z kolei zbiory Towarzystwa Przyjaciół Pamiętnikarstwa, które zgromadziło w latach 60–70. olbrzymi zbiór wspomnień i pamiętników. To archiwum zostało porzucone w latach 90. w zrujnowanych zabudowaniach gospodarczych w jednej z mazowieckich wsi. Dzięki wysiłkowi pracowników Ośrodka KARTA zbiór ocalał i zdeponowany został w Archiwum Akt Nowych. Takich przypadków w całej Polsce, jak i poza granicami kraju, można nadal spotkać więcej.

Od momentu rozpoczęcia działalności Archiwum Czynu Niepodległościowego zaczęły napływać kolejne zbiory archiwalne, co było wynikiem nawiązania współpracy z organizacjami skupiającymi świadków historii – byłych działaczy politycznych i żołnierzy. W ciągu kilkunastu lat pracy udało się zebrać olbrzymi zbiór archiwaliów społecznych, który bywa bardzo istotny dla opisu szeregu segmentów historii XX w. W okresie 2002–2012 zgromadziliśmy ponad 29 900 jednostek archiwalnych, obejmujących 546 metry bieżące. Dużą grupę stanowią archiwa wyższych oficerów i funkcyjnych Armii Krajowej, w tym przykładowo dowódcy Kedywu Komendy Głównej Armii Krajowej płk. Jana Mazurkiewicza ps. Radosław czy arcyciekawe archiwum Szefa kontrwywiadu Oddziału II Komendy Głównej Armii Krajowej Bernarda Zakrzewskiego ps. Oskar i jego żony Haliny Zakrzewskiej ps. Beda, również służącej w wywiadzie. Wielu spośród niższych funkcją żołnierzy AK gromadziło po wojnie archiwalia mające dużą wartość historyczną. Część z nich przekazała do AAN swoje zbiory osobiście, jednak w zdecydowanej większości przypadków

zbiory te, odnalezione przez pracowników AAN, przekazały rodziny lub współpracownicy. Wartościowe archiwalia znalazły się w zbiorach gromadzonych przez historyków, m.in. w obszernym ponad 10-metrowym archiwum prof. Tomasza Strzembosza, w zbiorach Józefa Rella (Okręg Radomsko-Kielecki AK) czy Zygmunta Malińskiego (Miecz i Pług). Ciekawe dokumenty znajdują się również wśród archiwaliów gromadzonych przez osoby zawodowo zaangażowane w konkretną tematykę. Dotyczy to szczególnie licznych działaczy politycznych i związkowych, ale również pracowników innych organizacji. Tutaj można wymienić m.in. pracownicę Biura Informacji PCK, która ukryła i zachowała archiwum z listami ekshumacyjnymi z Katynia.

W ramach działalności Oddziału Archiwów Społecznych AAN nawiązaliśmy wieloletnią współpracę z szeregiem organizacji społecznych, które posiadały lub też posiadają archiwa o szczególnie istotnym walorze historycznym. Są to często struktury o charakterze ogólnopolskim, mające szeroko rozbudowaną organizację wewnętrzną. Takim przykładem jest Związek Powstańców Warszawskich (akta kilkudziesięciu środowisk powstańczych z Warszawy i terenu całej Polski), Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej (w samej Warszawie 70 środowisk oddziałów podziemnych z całej Polski, do tego struktury terenowe) czy Zarząd Regionu Mazowsze NSZZ „Solidarność”. Szereg zbiorów znajdujących się w zasobie AAN, a pozyskanych w akcji gromadzenia szeroko pojętych archiwów społecznych, występuje w zasobie archiwum pod nazwami organizacyjnymi, choć *de facto* ich zgromadzenie jest zasługą jednej osoby lub grupy osób szczególnie zwracających uwagę na zachowanie archiwaliów.

Wraz z rozwojem działalności Archiwum Czynu Niepodległościowego rozwijał się zasób Archiwum Polonii, do którego w ciągu kilkunastu lat udało się sprowadzić z całego świata szereg zbiorów archiwalnych. Nie byłoby to możliwe bez prowadzenia akcji informacyjnej, bez szeregu spotkań z reprezentantami poszczególnych organizacji i środowisk. Najwięcej archiwaliów sprowadziliśmy do AAN z terenu Europy, tj. 404 metrów bieżących, 7750 jednostek archiwalnych, następnie Ameryki Północnej – 34,78 metra bieżącego, 2225 jednostek archiwalnych, kolejno Ameryki Południowej – 4,30 metra bieżącego, 236 jednostek archiwalnych i Australii – 0,12 metra bieżącego, 7 jednostek archiwalnych.

Przejmowane do zasobu AAN archiwa są wykorzystywane do opracowania publikacji źródłowych. Dotychczas opublikowaliśmy m.in.: *Żołnierze Powstania Warszawskiego w Archiwum Romualda Śreniawa-Szypiońskiego*, *Wspomnienia Szefa Wywiadu Okręgu Warszawskiego ZWZ-AK Henryka Trojańczyka*, *Dokumenty Zgrupowania „Tunguz”*, *Powstańczy Tryptyk* Zbigniewa Blichewicza. Również na stronie internetowej prezentujemy wybrane dokumenty, fotografie i nagrania pochodzące z przejętych archiwów osób prywatnych i organizacji społecznych. Część z nich umieszczona jest wymiennie na współpracujących z AAN portalach tematycznych, m.in. Stanisława Jankowskiego ps. Agaton, Gimnazjum i Liceum im. Batalionu „Parasol” w Warszawie, Stowarzyszenia „Jaworzniaków”, VII Obwodu AK „Obroża”.

Oczywiście zgromadzenie tak dużej ilości zbiorów archiwalnych, szczególnie spoza granic Polski, nie byłoby możliwe bez pomocy Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Ministerstwa Spraw Zagranicznych, które finansowały i ułatwiały transport archiwaliów, kontakt z darczyńcami oraz załatwianie formalności przy ekspedycji dokumentów do AAN.

MARIUSZ OLCZAK – historyk, archiwista, absolwent Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Kierownik Oddziału V Archiwów Społecznych Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Redaktor serii wydawniczej „Z Archiwum Czynu Niepodległościowego”.